

İTİLÂF DEVLETLERİ VE İSTANBUL HÜKÜMETİ'NİN MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ERZURUM'DA BULUNDUĞU SÜRE İÇİNDEKİ FAALİYETLERİ

Arş.Gör.Serpil SÜRMEİ*

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtiği 19 Mayıs 1919'dan 3 Temmuz 1919 Erzurum'a gelişine kadar geçen 1.5 aylık süre zarfında, vatanın ve milletin topyekûn kurtuluşu için, Türk millî mücadelesinin fikrî yapısını kendi ihtilâl programı halinde oluşturmuş durumdaydı.

Milleti vatanın içinde bulunduğu durum hakkında bilgilendirmek, örgütlemek bunu yaparken de ordunun milletin yanında yer almasını sağlamak, millî mücadele programının en önemli unsurlarıydı. O'nun bu yolda yapmış olduğu girişim ve faaliyetler birtakım zorluklara rağmen başarılı olmuştu.

Ancak, M.Kemal Paşa'nın bütün bu faaliyetleri, daha doğrusu Anadolu'ya geçmesindeki gerçek niyeti 3 Haziran 1919¹ tarihinden itibaren İstanbul hükümeti ve İtilâf Devletleri tarafından anlaşılmış ve bu tarihten sonra M.Kemal Paşa'yı, Anadolu'da bir isyana sürüklemekten İstanbul'a geri çekmek için büyük bir çabaya düşülmüştür.

Fakat İstanbul hükümeti ve İtilâf Devletleri'nin ısrarla "İstanbul'a dön" çağrılarını Mustafa Kemal Paşa üzerinde etkili olamamıştı. Buna rağmen onlar ısrarlı çağrılarını ve baskı dolu çabalarını O, Erzurum'a geldikten sonra da devam ettirmişlerdi.

Nihayet 8-9 Temmuz 1919 gecesi Erzurum'da Saray'la yapılan bir telgraf başı konuşmasında İstanbul O'nun Anadolu'ya 9.Ordu Müfettişi sıfatıyla çıktığı resmî görevine (15 Haziran 1919 tarihinden itibaren 9. Ordu

* Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü

1 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi 5 (Eylül 1953), Ankara, Vesika No:95.

Müfettişliği, 3.Ordu Müfettişliğine çevrilmiştir) son vermiş, Mustafa Kemal Paşa da aynı gece birini Harbiye Nezareti'ne diğerini Padişah'a çektiği telgraflarda, askerlik mesleğinden istifa ettiğini bildirmişti².

M.Kemal Paşa'nın askerlikten istifa ettiğini bildiren bu tarihî belge aynen şöyleydi:

"Mabeyn-i hûmayûn cenâb-ı mülûkâne başkitabet celilesi vasıtasıyla atabe-i ulyayı hazret-i padişahıye,

Şimdiye kadar gerek zat-ı akdes-i hümayûnlarna ve gerek Harbiye Nezareti'ne vaki olan maruzatımda vatan ve milletin ve makam-ı muallây-ı hilafetin maruz ve giriftar olduğu avakıb-ı elime ve buna karşı mutahassıl âlâm ve evza-ı milliyeyi teknil, safahat ve hakikatiyle arzettim, bunu ifa etmekle mukaddesatımın nefsi acizaneme tahmil eylediği en yüksek vicdanî vazifelerden birini yapmış oldum. Amâl ve teşebbüsât-ı ubeydanemin İngilizlerce vazife suretinde değil, şekli aharda telakki olunmasından nâşi hükümet-i seniyyelerinin müşkül bir vaz-u tazyik altında kaldığı irade ve ifham buyuruluyor. Hükümet-i seniyyelerinin ve paytaht-ı saltanat-ı hümayûnlarının zaten ne gibi tazyik ve şerait-i elime-i inhisar altında bulunduğu gerek çakerlerince ve gerek bütün millet-i nacibelerince malûm ve âyân olduğu cihetle bu tazyik ve inhisarın daha ziyade tevsiine ve bahusus pek büyük revâbit-ı sıdk-ı ubudiyetle merbut bulunduğu kalb ve âmâl-i müşfika-i hümayûnlarının duçar-ı kelâl olmasına hiçbir veçhile razı olamayacağım cihetle yalnız memuriyet-i âcizâneme değil, teknil mübahatını vatan ve milletin ve makam-ı akdes-i hümayûnlarının nuru feyz-i necatından alan pek çok sevdiğim mübarek hayatı askeriyeme de veda suretiyle arz-ı fedakârî eylerim. Makam-ı saltanat ve hilâfetin ve millet-i necibelerinin hayatımın son noktasına kadar daima hâris sadık bir ferdi gibi kalacağımı

2 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) Nutuk Söylev, I.Cilt (1919-1920), 2.Baskı, T.T.K.B. Ankara, 1986, s.64.

kemal-i ubudiyetle arz ve temin eylerim. Silk-i celil-i askeriyeden istifa ettiğimi Harbiye Nezareti'ne arzettim. Sıhhat ve afiyet-i cenâb-ı mülûkâneye dua ve her türlü afattan masun buyrulmalarını Cenâb-ı Kibriyadan niyaz eylediğim muhat-ı ilm-i âli buyruldukta ferman.

Mustafa Kemal³

Böylece çok sevdiği askerlik mesleğinden istifa ettiğini padişaha çektiği bu telgrafla açıklayan Mustafa Kemal Paşa, ertesi gün bu haberi Erzurum vilâyetine gönderdiği bir beyannâme ile duyurduğu gibi, bütün vilâyetlere ve ordulara da aynı şekilde bildirmişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın bütün ordu ve vilâyetlere gönderdiği bu beyannamede ise şu satırlar yer almaktaydı:

"Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak, Yunan ve Ermeni âmaline kurban etmemek için açılan mücadele-i milliyeye uğruna militle beraber serbest surette çalışmaya sıfat-ı resmiye ve askeriyem artık mâni olmaya başladı. Bu gaye-i mukaddese için militle beraber nihayete kadar çalışmaya mukaddesâtım namına söz vermiş olduğum cihetle pek aşkı bulunduğum silk-i celil-i askeriye bugün veda ve istifa ettim. Bundan sonra gaye-i mukaddese-i milliyemiz için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere sine-i millette bir ferd-i mücahit suretiyle bulunmakta olduğumu tamim arz ve ilân eylerim.

Mustafa Kemal⁴.

3 Refik Halid Karay, Minelbab İlelmihrab, İstanbul, 1964, s.156-157; Tarık Mümtez Göztepe, Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında, İstanbul, 1969, s.208.

4 Reşit Paşa'nın Hatıraları, Neşreden: Cevdet R.Yularkıran, İstanbul, 1939, s.70; Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul, 1953, s.97-98; Yunus Nadi, Kurtuluş Savaşı Anıları, İstanbul, 1978, s.110; Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadele'de Erzurum, Ankara, 1946, s.92; Prof.Dr.Tayyib Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, I.Kitap, Ankara, 1959, s.153; Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, C.IV, Ankara, 1964, s.49, HTVD 2(Aralık 1952), Ankara, Vesika No:37.

Bu arada İstanbul hükümeti Hariciye Nazır Vekili Safa Bey imzasıyla 10 Temmuz 1919'da İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'a gönderdiği bir notada, İstanbul'a geri getirilemeyen Mustafa Kemal Paşa'nın padişah iradesiyle görevine son verildiğini ve durumdan ilgili askerî ve mülkî makamların haberdar edildiklerini⁵ belirtmekteydi.

Bu suretle İstanbul'daki İtilâf Devletleri temsilcileri, 6 Haziran'dan beri İstanbul hükümetine yaptıkları baskılarla Mustafa Kemal Paşa'yı geri getirme teşebbüslerinin bir kere daha sonuçsuz kaldığını öğrenmiş oluyorlardı.

Şimdi Türk Milleti'nin mukaddes gayesi için her türlü fedakârlıkla çalışma üzere milletin sinesine dönen bir mücahit fertle uğraşmak zorunda kalacaklardı.

İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa'nın azli ve istifasının yankıları sürerken Erzurum'da kongre hazırlıkları devam etmekteydi. Bu sırada Erzurum'da mütereke şartlarının tetkikatına memur edilen İngiliz Kontrol Subayı Yarbay Rawlinson 9 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ederek, 10 Temmuz'da bir kongre açılacağını işittiğini, kongrenin toplanmamasının daha iyi olacağını, kongreden vazgeçilmemesi halinde kuvvetle dağıtılmasına mecburiyet hasıl olacağını bildiriyordu. Bu tehdide oldukça sinirlenen Mustafa Kemal Paşa "O halde bizde mecburî ve zarurî olarak kuvvete kuvvetle karşı koyar ve herhalde milletin kararını yerine getiririz" diyerek bu tehdidin altında kalmıyordu⁶.

Mustafa Kemal Paşa'dan oldukça etkilendiği anlaşılan Rawlinson hatıratında Mustafa Kemal Paşa'yı görünüş olarak sarı saçları ve mavi

5 Bilâl N.Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), C.I, T.T.K.B. Ankara, 1992, s.46.

6 Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, I.Cilt, 3.Baskı, T.T.K.B. Ankara, 1988, s.44-45.

gözleriyle Asyalı'dan çok bir Avrupalı'ya benzetiyor ve O'nun pratik görüşlü, kararlı ve karakteri güçlü biri olarak tanımlıyordu⁷.

Bu arada Erzurum Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti 10 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa'yı Heyet-i Faale başkanlığına seçmiş ve Mustafa Kemal Paşa Heyet-i Faale Başkanı olarak ilk toplantısını bu tarihte yapmıştı⁸.

Kongrenin açılış tarihi 10 Temmuz olarak belirlenmesine rağmen bu tarihe kadar pek az temsilcinin Erzurum'a gelmesi kongreyi 23 Temmuz 1919'a kadar ertelenmek durumunda bırakmıştı.

Mustafa Kemal Paşa 23 Temmuz'da açılacak olan kongreye kendisiyle birlikte kader birliği yapan yakın arkadaşı Rauf Bey'in delege olarak katılmasını çok arzu etmekte ayrıca kendisi ve Rauf Bey'in Erzurum'dan seçilmesini istemekteydi. Halbuki Erzurum'da seçimler yapılmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın isteğinin yerine getirilmesi için bir formül bulunmuş, kongreye delege olarak seçilenlerden Emekli Binbaşı Kâzım Bey ve Cevat Dursunoğlu istifa ederek yerlerini Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'e bırakmışlardı⁹.

Erzurum'da kongre hazırlıkları sürerken İstanbul telaşta idi. Bu telaşla birlikte İstanbul hükümetinin bu sıralarda ilginç bir vehime de kapıldığı anlaşılmaktaydı.

İstanbul hükümetinin bu vehimi Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'da imiş gibi görünerek orasını terkedip, belki de asker toplama ile bazı tedbirler aldığı ve faaliyete geçtiği idi. Bu vehim ile hükümet adeta bütün Anadolu içinde Mustafa Kemal Paşa'yı aramaya çıkmıştı.

Hükümetin 19 Temmuz'da bazı vilâyetlere çektiği telgraflar aynen şöyleydi: "Silk-i askeriden müste'fi sabık Paşa Mustafa Kemal Bey veya

7 A.Rawlinson, *Adventures In The Near East* (1918-1922), Newyork, 1924, s.181.

8 Dursunoğlu, *Milli Mücadele'de Erzurum*, s.94.

9 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) *Nutuk-Söylev*, I, s.86; Dursunoğlu, *Milli Mücadele'de Erzurum*, s.98.

efendi elyevm nerededir, ne ile meşgûldür, ne tavır ve meslek takip etmektedir? Şerian iş'arı!"

Bu telgrafı Sivas, Bitlis ve Van'dan gelen cevaplarda ise dikkati çeken husus bilginin Erzurum vilayetinden sorulmasının istenmesiydi.

Erzurum'dan verilen cevap ise telgrafla değil buranın vali vekâletini yürüten Kadı Mehmed Hilmi imzasıyla 20 Temmuz'da gönderilen gizli bir yazıyla olmuştu.

Kadı Mehmed Hilmi gönderdiği yazıda, Mustafa Kemal'in Erzurum'da bulunduğunu, hal-i hazırda ikametgâhında şahsî işlerle meşgûl olduğunu ve dışarıyla nadiren görüşüğünü bildirmekteydi¹⁰.

Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gittiği herkesçe malûm olduğu ve bunu da doğrulayıcı bilgiler hemen her gün, her taraftan geldiği halde İstanbul hükümetinin böyle bir vehime kapılması, korku ve çaresizliğinin bir ürünü ve örneği idi.

Bu sırada Paris Barış Konferansı'ndan hezimetle dönen Sadrazam Damat Ferit Paşa, 20 Temmuz'da bir genelge yayınladı., Bu genelgede:

"Paris Konferansı'nda bulunduğum altı haftalık gaybubetim esnasında Anadolu'nun iktisap ettiği karışıklık ve iğtişaş çok teessüfe değer. Hepimizin itaatiyle mükellef olduğumuz Kanunî Esasî hükmüne göre İstanbul şehri saltanat merkezi olduğundan teşrif heyetin Padişahımız marifetiyle açılması zaruridir... Bu sebepten bir Milli Kongre'nin hazırlıkları Kanunî Esasiye mugayir olup mutlaka faaliyetten menedilmelidir."¹¹ diyordu.

Erzurum'daki kongre hazırlıkları İstanbul'daki İtilâf Devletleri temsilcilerini de çileden çıkarmış durumdaydı ve bu tarihlerde İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe ile Fransız Yüksek Komiseri Defrance'nin Mustafa Kemal Paşa'nın ve Rauf Bey'in tutuklanmalarını istemek üzere,

10 Yunus Nadi, Kurtuluş Savaşı Anıları, s.118-119.

11 Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, 2.Baskı, T.T.K.B. Ankara, 1991, s.137; Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken I.Kitap, s.169-170.

İstanbul hükümetine başvurularını¹² Sadrazam Damat Ferit Paşa'yı daha da telaşlandırmıştı.

Bunun üzerine Sadrazam Ferit Paşa Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beylerin tutuklanarak İstanbul'a getirilmeleri için mülkî ve askerî makamlara emir verilmesine dair bir tezkereyi Dahiliye Nezareti'ne göndermişti¹³.

Görüldüğü üzere, İstanbul kongreyi engellemek, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'i tutuklamak için yoğun bir çaba sarfettiydi:

Bu konuda Ahmet İzzet Paşa hatıratında, kongrenin engellenmesi için tedbirler arandığı sırada Harput Valisi Galip Bey'in Kürt gönüllüleriyle baskın şeklinde Harput'tan on-oniki gün uzakta olan Erzurum'a giderek, kongre heyetinin tutuklanmasının düşünüldüğünü, kendisinin o ana kadar sustuğunu fakat bu görüşü öfkeyle ve alaylı bir şekilde çürüterek konunun kapanmasını sağladığını¹⁴ belirtmekteydi.

Damat Ferit Paşa, 20 Temmuz 1919 tarihinde yayınladığı genelgeden sonra, Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklayabilecek bir hükümet kurmak amacıyla, istifa etmiş ve 21 Temmuz'da kurduğu yeni kabinesiyle tekrar işbaşına gelmişti¹⁵.

Erzurum'da ise kongre, kararlaştırıldığı gibi 23 Temmuz'da toplanmış ve Mustafa Kemal Paşa kongre başkanlığına seçilmişti.

23 Temmuz'u 24 Temmuz'a bağlayan gece İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı gizli teşkilat, Damat Ferit Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği tezkere ilgili bir şifre ile tel gönderdi. Bu şifre telde:

-
- 12 Jaeschke, Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, s.138; Yunus Nadi, Kurtuluş Savaşı Anıları, s.120.
 13 Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken I.Kitap, s.170.
 14 Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, C.II, İstanbul, 1993, s.73.
 15 Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1988, s.76; Dr.Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar C.II, İstanbul, 1991, s.51.

"Hükümet tevki finiz hakkında askerî ve sivil makamlara emir verdi ve bir beyanname de neşrederek sizi âsi tanıdığını ilân etti"¹⁶ diyordu.

Halbuki bu tarihte Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey hakkında böyle bir karar Meclis-i Vükelâ'da henüz kabul edilmiş değildi. Fakat herhalde meselenin bu şekilde sonuçlandırılması için bazı konuşmaların yapıldığı ve bu yolda teşebbüse geçildiği gizli teşkilatca öğrenilmişti.

Nitekim Dahiliye Nazırı Adil Bey imzasıyla Sivas valisine gönderilen 25 Temmuz 1919 tarihli bir telgrafta, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in hareketlerinin memleketin yüce menfaatlerine uygun olmadığı belirtiliyor ve devletin işlerine karışan kim olursa olsun yakalanmasını ve haklarında kanun hükümlerinin uygulanması isteniyordu¹⁷.

Gerçi bu telgrafta bir açıklık yoktu ama bu kapalılık fazla uzun sürmedi ve Meclis-i Vükelâ 29 Temmuz'da bu kararı onayladı. Yani Damat Ferit Paşa'nın kongreye iştirak edenleri şakî ve âsi telakki edip bunların yakalanıp gizlice İstanbul'a gönderilmeleri için mülkî ve askerî makamlara emir verme¹⁸ yetkisi kabul edilmekteydi.

The Orient News Gazetesi: "Bu tıpkı Lenin ve Trotski'nin tutuklanmalarını emretmeye benzer" diyerek o sırada çıkan bu kararın alay etmişti¹⁹.

İstanbul hükümeti Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'i tutuklayarak İstanbul'a getirmek için büyük çaba harcarken, bu çabada İtilaf Devletleri temsilcileri başrolü oynamaktaydı. Bu hususta Meclis-i Vükelâ'da çıkan 29 Temmuz 1919 tarihli kararda İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'un,

16 Kansu, Erzurum'dan Ölürüne Kadar, s.86.

17 Reşit Paşa'nın Hatıraları, s.74-75.

18 Mehmet Arif, Anadolu İnkılâbı, İstanbul, 1340, s.30.

19 Jaeschke, Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, s.139.

Mustafa Kemal'e âsi muamelesi yapılması için ısrar etmesinin²⁰ payı oldukça büyüktü.

İstanbul Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklayabilmek için çareler araya dursun kongre çalışmalarına devam etmekteydi.

Amiral Calthorpe da Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'da bir kongre toplamakta olduğunu İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 27 Temmuz 1919'da bir telgrafla bildirmişti²¹.

Meclis-i Vükela, 29 Temmuz 1919 tarihli kararından birgün önce de Anadolu'nun bazı yerlerinden alınan asayişsizlik haberleri üzerine, bu haberlerin alındığı mahallere tahkik heyetlerinin görevlendirilmesini kararlaştırmıştı²².

Trabzon ve Erzurum vilâyetleri için eski Rize Mutasarrıfı Ziya Bey'le Konya eski valisi Yusuf Rıza Paşa görevlendirilmiş, daha sonra da heyette bir değişiklik yapılarak Yusuf Ziya Paşa'nın yerine Mirliya Ali Fevzi Paşa tayin edilmişti²³.

Bu arada İstanbul hükümeti Meclis-i Vükela'dan çıkan 29 Temmuz 1919 tarihli karar Dahiliye Nazırı Adil imzasıyla bütün vilayetlere tamim ettiği gibi 30 Temmuz'da Erzurum, Ankara, Bitlis, Sivas, Van, Trabzon, Elazığ vilayetleriyle, Erzincan mutasarrıflığına ayrıca anlamsız ve gülünç bir telgraf göndermişti.

Telgrafın mahiyeti Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beylerin gizlice İstanbul'a sevkolonmalarıyla ilgiliydi.

Telgrafın gülünçlüğünü ve anlamsızlığını ortaya koyan husus ise, Erzurum'da yapılacak bir iş için örneğin, Konya'nın veya Antalya'nın ne yapacağıydı?

20 Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, C.I, İstanbul, 1992, s.477-478.

21 Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, C.I, s.55.

22 Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, I.Kitap, s.176.

23 Dr.Sabahattin Özel, Milli Mücadele'de Trabzon, T.T.K.B. Ankara, 1991, s.85.

Bu telgrafa Ankara, Van, Erzincan ve Sivas'dan gelen cevaplar Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in vilayetleri dahilinde bulunmadıkları şeklindeydi.

Konya Valisi Cemal Paşa ise bu telgrafa verdiği cevapta şöyle diyordu:

"Mustafa Kemal ve refikinın sureti derdestleri için bütün mülhakatı vilayete tebliğ ettim. Binaenaleyh bunlar henüz bu havaliye gelmemiş olmalarına binaen bu tebligat sırf bir kaydı ihtiyatiden ibaret kalır. Askerî menâbiden tereşşuh eden malûmata nazaran Mustafa Kemal bir kuvve-i azime ile karinen buralara geleceği rivayet ediliyor ki, böyle bir hal muvahecesinde burada bulunan kolordunun da kendisine iltihak edeceği her türlü şüpheden azadedir. Şu halde ise elde bulunan birkaç polisle bittabi bunlara mukavemet kabil olamaz. Olamaz. Binaenaleyh şayet Mustafa Kemal ve refiki buralara gelecek olursa ikinci kolordu müfettişliğinden bunlara iltihak etmeyeceğine dair teminat alınmamışsa bunların derdesti hakkında verilmiş olan emrin kağıt üzerinde olacağını arz ederim"²⁴.

Erzurum Vali Vekili Kadı Hurşit Efendi ise 30 Temmuz'da Dahiliye Nazırı Adil imzasıyla çekilen telgrafa, memlekete esaslı hizmetlerde bulunmuş bu iki değerli kişinin halk arasında birtakım olaylara sebep olacağı için tutuklanmalarının mümkün olmadığını²⁵ belirtmek suretiyle cevap vermişti.

Kâzım Karabekir Paşa da 30 Temmuz'da Harbiye Nezareti'nin bu husustaki yazısına uzunca bir karşılık vererek²⁶ hükümetin emrine uymayacağını göstermişti.

Ancak Kâzım Karabekir'in hükümetin emrini yerine getirmeyeceğine dair Harbiye Nezareti'ne gönderdiği bu uzunca cevap, Karadeniz Ordusu Başkumandanı General Milne'yi iyice çileden çıkarmış ve 2 Ağustos 1919'da Harbiye Nazırı Nazım Paşa'ya sert bir nota göndermişti. General Milne bu

24 Yunus Nadi, Kurtuluş Savaşı Anıları, s.121-123.

25 Dursunoğlu, Milli Mücadele'de Erzurum, s.127; Prof.Dr.Bekir Sıtkı Baykal, Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler, Ankara, 1969, s.22-23.

26 Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s.92-93; HTVD, 3 (Mart 1953), Ankara, Vesika No:48.

notasında Mütareke'nin Doğu Anadolu'nun işgali ile ilgili maddesini tehdit yolu hatırlatmıştı²⁷.

Bu arada Damat Ferit Paşa, Nazım Paşa'ya 3 Ağustos'ta yazdığı bir yazıda, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in faaliyetlerini yankesicilik olarak değerlendirmek münasebetsizliğini göstermiş, 5 Ağustos'ta ise Amiral Calthorpe'un İstanbul'dan ayrılışı sırasında komiteye karşı harekete geçmek hususunu desteklemekten tamamiyle memnun olacaklarını belirterek, tutuklanan şahısların Malta'ya sürülmesi talebinde bulunmuştu.

Ayrıca, Padişah 4 Ağustos'ta İngiliz Yüksek Komiser Yardımcısı T.B.Hohler'le yaptığı bir görüşmede, Mustafa Kemal ve ortaklarının Anadolu'da meydana getirdikleri durumdan çok telaşlanmış olduğunu söylemiş, 9 Ağustos'ta da Mustafa Kemal Paşa'nın ordudan atılmasına, ünvan, rütbe ve nişanlarından yoksun bırakılmasına dair bir irade imzalamıştı²⁸.

Bu da İstanbul'un gülünç ve anlamsız hareketlerinden birisiydi. Askerlikten istifa ettiği halde, kendisini yeniden meslekten çıkarmak gibi bir davranış, ancak Mustafa Kemal Paşa'ya karşı duyulan büyük bir hincin göstergesi olarak yorumlanabilirdi.

Ağustos ayı başlarında bu olaylar İstanbul'da cereyan ederken Erzurum'da kongre 7 Ağustos'ta sona ermişti. Kongre bir beyanname ile kararlarını açıklamış ve bu beyanname²⁹ memleketin her tarafına ve İstanbul'daki işgâl kuvvetlerinin temsilcilerine gönderilmişti. Almış olduğu kararlarla Erzurum Kongresi millî bir kongre olmuş ve alınan kararların yürütülmesi için de bir Temsil Heyeti seçilerek, heyetin başına Mustafa Kemal Paşa getirilmişti.

27 HTVD, 3 (Mart 1953), Vesika No:49.

28 Jaeschke, Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, s.140.

29 Prof.Dr.Fahrettin Kırzioğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, Ankara, 1993, s.251-253; Baykal, Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler, s.23-25.

18 Ağustos'ta İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhından merkeze çekilen bir telgrafta Erzurum Kongresi'nin toplandığına değinilerek kongrede alınan kararlar hakkında bilgi verilmişti³⁰.

İstanbul hükümeti ise bu sıralarda Anadolu'daki milliyetçi komutanları değiştirerek yerlerine uygun kimseler atamakla meşğuldü.

Bu girişimlerden en önemlisi Abdullah Paşa'nın 3.Ordu Müfettişliği'ne atanmak istenmesiydi. Mustafa Kemal Paşa'nın azlinden sonra bu görevde vekâleten Kâzım Karabekir bulunuyordu.

Kâzım Karabekir Paşa bu haber üzerine hemen muhalefete geçerek 11 Ağustos'ta Harbiye Nezareti'ne bir telgraf göndermişti. Bu telgrafta, Abdullah Paşa'nın atanmasının A.Nadir'in İzmir'e atanmasına benzediğini "aynı zümreyi ricalden madut" bundan ötürü halkın bu atamayı o bölgenin "Ermenistan'a kaptırılmasında" bir zaaf ve şemet başlangıcı olarak gördüğünü onun için burada görev yapamayacağını, gelirse "pek müşkül" durumların ortaya çıkabileceğini belirtmişti. Bunun üzerine Abdullah Paşa görevinden istifa etmeyi gerekli görmüş, İstanbul ise amacına ulaşamayınca 3. Ordu Kumandanlığını kaldırmıştı³¹.

Bu atamalar sırasında İstanbul tek bir şeyi anladı. O da orduya söz geçiremediğiydi.

İstanbul hükümeti yine bu sıralarda 28 Temmuz'da Meclis-i Vükelâ'da kabul edilen karar gereğince Anadolu'nun bazı yerlerinden alınan asayişsizlik haberlerini araştırmak üzere görevlendirilen tahkik heyeti üyelerini Anadolu'ya yolculamakla uğraşıyordu.

Trabzon-Erzurum vilayetleri için görevlendirilen tahkik heyeti üyeleri Ali Fevzi, Ziya ve Saad Beyler 17 Ağustos'ta Trabzon'a hareket etmek üzere İstanbul'dan yola çıkmışlardı³².

30 Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, C.I, s.86.

31 Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, C.I, s.498-499.

32 Özel, Milli Mücadele'de Trabzon, s.85.

Bu arada Ali Fuat Paşa'nın bölgesine giden tahkik heyeti ise Ali Fuat Paşa'nın tehdid etmesiyle kaçmıştı. Bunun üzerine İstanbul Ali Fuat Paşa'yı azletmiş yerine Ankara'da bulunan Ahmet Hulusi Paşa'yı vekil olarak 28 Ağustos'ta atamıştı. Fakat Ali Fuat Paşa'nın aldığı tavır üzerine Ahmet Hulusi Paşa bu vekâleti yapamayacağını bildirmiş ve vekâlet Ali Fuat Paşa'nın üzerinde kalmıştı. Fakat İstanbul bu defa 31 Ağustos'da 20.Kolordu Kumandanlığı'na Ahmet (Kiraz) Hamdi Paşa'yı atamış ancak bu paşa da görevinin başına gidememişti³³.

Bu sırada Trabzon'a gelen tahkik heyeti ise çalışmalarına başlamıştı.

Trabzon-Erzurum Tahkik Heyeti Ali Fevzi imzasıyla 22 Ağustos'ta Harbiye Nezareti'ne gönderdiği bir şifre telle şu bilgileri veriyordu:

"Trabzon'da icra ettiğimiz tahkikat ve temasta bulunduğumuz bazı zevatın ifadatına nazaran Mora İhtilâlden sonra Mora ve Ağriboz'da bulunan İslâmdan bir nefer ve asâr-ı islâmdan yalnız Akropol'deki minare kaidesinden başka bir eser bırakmayan ve girdiği yerde islâma ve asâr-ı islâmiyeye taksim usulü takip eyleyen Etniki Eterya Cemiyeti'nin Rumili'de edvâr-ı muhtelifeye münkasım tertibât ve tahrikâtına zamimeten mütarekeyi müteakib Samsun ve Trabzon'daki çeteler teşkil ve bunları muhacir namıyla Rusya'dan öteden beriden getirdiği Rumlarla takviye etmesi ve bu suretle mahal-i mezkûrede bir Pontus hükümetinin teşkili fikir ve düşüncesini ortaya çıkarması ve Vilâyat-ı Şarkıye'de dahi bir Ermeni hükümetinin teşkil edileceği şayiasıyla Ermeni komitelerinin fecayi'i malûmesi halkı endişeye düşürmüştür.

İşte bu endişenin sevkiyle mazallah ileride bu hükümetlerin teşkili halinde kamilen mahvedileceklerini muhakkak gören ahali-i islamiye son dem hayatlarına kadar makam-ı hilâfete ve saltanata merbutiyetlerine zerre kadar hâlel getirmemek ve korktukları anın hulûlüne değin sukûn ve

33 Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, C.I, s.500.

sukûneti muhafaza ile menafi'-i aliye-i vataniyeye mugayir hiçbir hal vuku'una meydan vermemek üzere hazır bulunmayı kendileri lüzûm ve ihtiyaç görmüşlerdir. Bu cihetle mezuniyet-i resmiyesi alınarak burada Müdafa-i Hukuk-ı Milliye ve Vilayât-ı Şarkiyeye Müdafaa-i Hukuk namlarıyla bir cemiyet teşekkül etmiştir. Muahharan İzmir faciasının zuhuru üzerine bu cemiyetler Erzurum'a murahhaslar i'zâmıyla bir kongre akdederek olabta bazı mukarrerât ittihaz edilememişse de bunlardan hiçbir şey buraca henüz saha-i fi'ile çıkmamıştır. Binaenaleyh bu vilayette islâmlardan müteşekkil siyasi hiçbir çete olmayıp bilakis Rumlar tarafından mükemmelen teşkil edilmiş mevcuddur. Hatta bunlardan bir kısmı Maçka kazası dahilinde icrây-ı fa'aliyet etmekte olduğundan Trabzon-Erzurum yolunun Hamsi köyüne kadar olan dokuz saatlik mesafesini muhafaza için iki tabur asker bulundurmakla olduğu halde yine vuku'atın tamamen önüne geçilememektedir. Görüştüğümüz zevata hükümet-i merkeziyenin bugünkü vaziyetiyle kendi korktuklarının inayet-i hakla vücûd bulamayacağı yolunda vaki'olan beyanâtımız hüsn-i te'sir etmitir. Şimdilik bu vilayete ait tahkikâtımız bundan ibaret olup avdetle ta'mik-i tahkikat edileceği yarı Erzurum'a müteveccihen buradan hareket olunacağı ma'rûzdur."³⁴

Kâzım Karabekir Paşa Trabzon-Erzurum Tahkik Heyeti'nin Trabzon'a gelip çalışmalara başladığını öğrendiğinde Trabzon Mevkii Kumandanlığı'na ve 3.Fırka Kumandanlığı'na bir şifre tel göndererek, heyetin Trabzon'da işi olmadığından derhal Erzurum'a gönderilmesini, yanlarına er kıyafetinde güvenilir bir subayın verilerek fikir ve konuşmalarının öğrenilmesinin uygun olacağını bildirmişti³⁵.

26 Ağustos'ta Erzurum'a gelen heyetle yaptığı görüşmelerde Kâzım Karabekir Paşa, hem Ali Fevzi Paşa'yı hem de Ziya Bey'i büyük ölçüde milli

34 ATASE A, K.23, D.151, F.106, 106-1.

35 Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s.124.

görüŖe yatkın bir duruma girmeye ikna ettiği gibi, heyetin aldığı gizli talimat ve İstanbul'daki durum hakkında da önemli bilgiler edinmiŖti³⁶.

Heyet Erzurum'a gelirken, 22 Ağustos'ta gönderdikleri telgrafta ek bir telgrafı da 25 Ağustos'ta Bayburt'a vardıklarında çekmiŖlerdi. Sadarete, Dahiliye ve Harbiye Nezaretleri'ne gönderilen bu telgrafta heyet, Bayburt'a geldiklerini, gerek burada gerekse güzergâh üzerinde uğradıkları Cevizlik, Ardasa ve Gümüşhane'de ahalinin ileri gelenleriyle, Belediye reisleri ve Erzurum Kongresi'ne katılan kişilerle görüŖtüklerini, hepsinin kendilerini bir an için olsun hilafet ve saltanattan ayıracak hiçbir kuvvet düşünülmediğini samimiyetle söylediklerini, ahalinin sükûn ve sukûneti muhafazaya çalıŖmıŖ ve çalıŖmakta bulduklarını beyan etmekteydiler³⁷.

Heyetin 30 Ağustos'ta Erzurum'dan çektiği bir telgraf ise Mustafa Kemal PaŖa'nın Sivas'a hareketinden birgün sonra gönderilmiŖ olması itibarıyla dikkate değerdir:

Telgrafta Ŗu bilgiler verilmekteydi:

1- Erzurum ve havalisinde teŖkil edilmiŖ çeteler yoktur.

2- Tabur mevcutları 70 askere düŖtüđünden hükümetin ve mümessillerinin malûmatı olarak dört senelik nizamiye efradından olup ta muayyen tarihten sonra firar etmiŖ olanların celbine teŖebbüs olunmuŖtur... Ŗu halde asker toplanması söylentileri bundan ileri gelmiŖ olsa gerektir.

3- Kuvayi milliye adıyla dahi ortada mevcut birŖey yoktur. Ancak, İzmir faciasına ilaveten terkolunan Elviye-i Selase'de Ermeniler tarafından imha usulü tatbik olunduğu haberlerinin burada yayılması ve Ermenistan'ın da buralara kadar ilerleyeceği söylentileri ve endiŖesi, halen evlerde ve camilerde yüzlerce yığın halinde mazlum Ŗehitlerin manzarası Ŗark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetlerini kongre halinde

36 Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s.138-142.

37 Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s.146.

toplanarak kararlar almaya mecbur ettiğini, bu kongrenin hükümet nizamlarına ve medeni kanunlara uygun olduğunu söylemek lâzımdır.

4- Bütün ahali devlete ve halifelerine sarsılmaz bir halde bağlı bulunmaktadırlar ve son derece sabır ve sükûnetlerini muhafaza etmektedirler...³⁸

Bu telgraflarda İstanbul hükümetinin şüphelerini kanıtlayacak veya çekecek hiçbirsey yoktu.

Görüldüğü üzere İstanbul hükümeti, Mustafa Kemal Paşa Erzurum'da bulunduğu sürece bütün kozlarını oynamış ve kullanmıştı. Ama bütün çabaları, telaşla ve çaresizlikle aldığı bütün kararları sonuçsuz kalmıştı.

Herşeye rağmen Erzurum Kongresi toplanmış, aldığı kararlarla İstanbul hükümetine ve İtilâf Devletlerine meydan okumuştı.

Ve Mustafa Kemal, Anadolu'ya gönderilen muktedir şahıs. İşte bu muktedir şahıs, daha beş ay önce, bu ismi açıklayan Damat Ferit Paşa'ya, İngiliz Siyasî Memuru Sir Andrew Ryan'ın, Mustafa Kemal isminin kendisi için hiçbir şey ifade etmediğini³⁹ söylediğine, tüm işgalci kuvvetlerin temsilcilerine olduğu gibi bin pişman edecek ve bu ismin ifade ettiği anlamı İstanbul hükümeti ve İtilâf Devletleri'ne kısa zamanda gösterecekti.

38 Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarcken, I.Kitap, s.179.

39 Sir Andrew Ryan, The Last Of The Dragomans, London 1951, s.131.